

Magyar kutatókönyvtárak: hozzájárulásuk az európai kultúrához és kulturális örökséghez*

Ez az előadás is egyfajta bemutatkozásunk Európának. Ki tudja, a hányadik. Különös érdeme: kellően öntudatos, a "nem vagyunk alábbvalók..." típusú bemutatkozások közül való.

Megtisztelő, hogy a budapesti LIBER-konferencián előadhatok néhány gondolatot a magyar kutatókönyvtárak hozzájárulásáról az európai kultúrához. A kultúra értelmezésében a legtágabban vett szellemi tevékenység és magatartás. A tudományos kutatás is szervesen beletartozik, miközben ez utóbbi összetevői közé tartoznak a kutatókönyvtárak.

Az adott témakörben nem a múlttal, hanem a jelenel és a jövővel kívánok foglalkozni. *Illyés Gyula* úgy tartotta, hogy nem az a fontos, hogy valaki honnan jön, mint inkább az, hogy merre tart, hová megy. Ezzel persze a legkevésbé sem az életművében igencsak jelen lévő múlt lebecsülését fejezte ki, mindössze a dolgok és személyek megítélésének kívánatos megközelítését jelezte ekként.

* * *

Sokat hallani arról, hogy a volt a szocialista országok Európához szeretnének közeledni, illetve tartozni. Szerintem azonban a magyar kutatókönyvtárak jó része mindig is Európához tartozott.

Európai jelentőségű kulturális teljesítményeinkről és a világhírnévre szert tett magyarokról a művelt világ tud, legfeljebb olykor azt nem tudja, hogy magyarok voltak. *Bartók, Neumann János, Szent-Györgyi*, a két "angol" közgazdász *lord, Káldor* és *Thomas Balogh, Teller, Polányi, Koestler, Lukács György* neve kiragadott példa egy képzeletbeli "ki kicsoda" kötetből.

Az említettek és a kulturális és tudományos világnagyságban osztozó társaik nem a "brain drain", hanem a különböző szintű diktatúrák, az intolerancia és a gazdasági elmaradottság miatt kerültek el szülőhazájukból, és hoztak dicsőséget a befogadó országoknak.

Kodály Zoltán úgy vélte, hogy a nyelv és a zene a magyarság meghatározó eleme. Ám az izolált magyar nyelv korántsem fejezi ki a magyarok hozzájárulásának teljességét az európai kultúrához.

* Angolul elhangzott a LIBER (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche) budapesti konferenciáján 1992. július elsején. A magyar olvasó által nyilvánvalóan ismert tényeket, adatokat a szerző azért nem húzta ki, mivel ezekkel együtt érzékelhető az előadás nemzetközi mondani-
valója.

Nádas Péter – s ez egyik fogódzó előadásom indoklásához – arról medítál, hogy egy német vagy francia általában nem kommentálja, amit mond, mert természetesnek veszi, hogy kultúráját az utalások szintjén is ismerik. A kis népek fiainak figyelmesebbeknek kell lenniük, s hogy megértsék utalásaikat, mondanivalójukat kommentálniuk. Ezért reális Budapesten az, ami Párizsban vagy Londonban aligha, hogy egy konferencia-előadás azzal foglalkozzék: miként járult hozzá a helyi (világ) kultúra, illetve könyvtárai az európai kultúrához?

* * *

Az *egyenlőtlen fejlődés* elve és érvényesülése a világ különböző régiói között azt is jelenti, hogy nemcsak a régiók és az országok között vannak fejlődési különbségek, hanem az egyes országokon belül a különböző szellemi és gazdasági tevékenységek között is. Magyarország ugyan több vonatkozásban elmarad a fejlett európai országoktól pl. az ipari termelésben vagy a banktechnikában, ez a nagyfokú elmaradottság azonban korántsem jellemzi a magyar kutatókönyvtárakat. Noha a magyar ipari termékek nyugati exportjában csak újabban tapasztalható számottevő fejlődés, addig a láthatatlan szellemi export, amelyből működésük és szakértőik révén a kutatókönyvtárak is kivették részüket, évtizedekre visszamenően bizonyult eredményesnek. Példaként, egyfajta szellemi exportcikként és az európai kulturális csere részeként említem azt a volumenében és kiterjedtségében jelentős kiadványcserét, amelyet az *Országos Széchényi Könyvtár* és a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* folytatott és folytat. Ez a tevékenység valószínűleg az ország legkiterjedtebb relációs rendszere a nemzet- és intézményközi kapcsolatok prondján.

Elgondolkodtató az is, hogy a 60-as, 70-es években egyidejűleg négy magyar könyvtáros szakember is többé-kevésbé vezető feladatokat látott el olyan nemzetközi szervezetekben, mint amilyen az UNESCO, az UNIDO, az ENSZ genfi hivatala, vagy a FID [1]. A magyar könyvtárosok és információs szakemberek ma is felelős funkciókat töltenek be a nemzetközi szakmai szervezetekben mint bizottsági vezetők, folyóirat-szerkesztők stb.

Talán megengedhetek magamnak egy szubjektív kitérőt is. Közel hét esztendeig voltam vezetője az ENSZ genfi könyvtárának, és négy kontinens húsz nemzetéből toborzott személyzettel dolgoztam együtt. Az általános európaiságról kevésbé, az egyes európai és nem európai munkatársak emberi és professzionális kvalitásairól maradtak inkább emlékeim.

* * *

Nem leltározással és adatokkal kívánom dúsitani a szöveget, inkább a *helyzetkép* és *feltételrendszer* bemutatását kísérelem meg, és ezt egészítem ki néhány konkrétummal.

*Molnár Ferenc*nek tulajdonítják azt a cinikus mondást, hogy "a szerelem lakáskérdés". Nos, a könyvtári munkára ez még inkább igaz. Jóllehet a magyar könyvtárak, köztük a kutatókönyvtárak elhelyezésében is sok a megoldatlanság, azonban az európai kultúrához való hozzájárulás részeként is utalhatok néhány nem akármilyen eredményre.

A LIBER-konferencia a világörökségeként nyilvántartott Budavári Palotában zajlik, itt a Nemzeti Könyvtárban. Néhány esztendő óta a Budapesti Közgazdasági Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára ugyancsak új épületben működik. Ezek a könyvtárak és még más, itt nem említettek, többnyire ugyan nem "méretre szabottak", hanem a szükség kikényszerítette átalakítások, de nemzetközi összehasonlításban is megállják a helyüket. Vannak eleve könyvtári célra emelt épületek is. A régebbiek közül a budapesti tudományegyetem és a műegyetem központi könyvtárépületét kell megemlíteni, az újabbak közül a vidéki egyetemi könyvtárakat (Miskolc és Veszprém), vagy egy kutatókönyvtárként is számba vehető olyan vidéki könyvtárát, mint amilyen a békéscsabai megyei könyvtár.

Mindebből nem következik, hogy a magyar kutatókönyvtárak minden vonatkozásban versenyképesek lennének a fejlett nyugati országok hasonló intézményeivel. Erre példa az *automatizálás*. Itt sincs azonban tragikus lemaradás. A szelektív információterjesztés jó néhány könyvtárban idestova két évtizede indult meg. Példa rá a miskolci és veszprémi műegyetem könyvtára, az OMIKK, a Parlamenti Könyvtár, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. További kezdemények vannak e tekintetben a szegedi és a debreceni egyetemi könyvtárban, a kutatóintézeti könyvtárakban (pl. az MTA Központi Fizikai Kutató Intézetében) és másutt.

A későbbi start persze önmagában is jelzi a lemaradást. A gépesítési folyamat azonban megindult, és a magyar kutatókönyvtárakban szép számmal találhatók online és offline szolgáltatások, szervezetükben megvan a hozzáférési lehetőség a jelentős külföldi adatbázisokhoz. A CD-ROM technikát egymásik magyar könyvtár viszonylag gyorsan adaptálta. E tekintetben az MTA Könyvtára tette meg az első lépéseket.

Amiben valóban jelentősebb a lemaradás, az a *könyvtári folyamatok gépesítése*, az integrált gépesítési program. Lépések ugyan itt is történtek. Vannak már részben gépesített katalógusok, pl. a Műegyetem Könyvtárban az ALEPH rendszer alkalmazásával, de máshol is. A Nemzeti Könyvtárban is kialakult a katalógus gépesítése a DOBIS/LIBIS rendszer alkalmazásával, és működik a Nemzeti Peridika Adatbázis is. A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára komplex gépesítési programot üzemeltet.

Vannak hiányok, bár kisebb mértékűek, mint a könyvtárgépesítésben, a *gyűjteményekben* is. A magyar kutatókönyvtárak jó részében azonban többé-kevésbé megtalálhatók azok a monográfiák, referensművek és folyóiratok, amelyek nélkül korszerű tudományos munka nem képzelhető el. A gyűjteményi hiányok pótlására itt, a LIBER-konferencián is azért hívom föl a figyelmet, mert hajlandóság mutatkozik a gépesítést, a gépi adatbázisok hozzáférését előtérbe helyezni a gyűjteményekkel szemben. Lehetséges, hogy jóindulatúan elfogult vagyok a könyvtárakat illetően, mégis úgy gondolom, hogy nincs információ azok nélkül a könyv- és folyóirat-gyűjtemények nélkül, amelyek révén a magyar kutatókönyvtárak elsődlegesen járulnak hozzá az európai kultúrához is. Nincs ellentmondás a gépi adatbázisok hozzáférése és a gyűjtemények fejlesztése között. Közöttük nem ellentmondás, hanem komplementaritás van: kiegészítik egymást. Időtől, helytől és körülményektől függően helyezhető nagyobb hangsúly hol az egyikre, hol a másikra.

A magyar kutatókönyvtárak előtt is ismeretes a teljes szöveget – pl. egész enciklopédiákat – nyújtó CD-ROM, és informáltak a folyóiratokat "publikáló" ADONIS rendszerről is. Ez azonban jelenleg a töredékét tartalmazza csak annak a mintegy 60–80 ezer folyóiratnak, amellyel a világban számolni lehet. Olyan igény is van már Magyarországon, hogy a kutatók – mindenekelőtt a természettudományokban – saját PC-iken keresztül munkahelyükről, vagy akár otthonukból érhessek el a magyarországi és a külföldi gépi adatbázisokat. Itt azonban meg kell említenem egy valóban sok évtizedes lemaradást, ez pedig a magyarországi telefonhelyzet.

A telefonhálózat és általában a postai szolgáltatások nehézségei miatt a kutatóintézmények autarkias módon igyekeznek biztosítani információellátottságukat. Hogy miért? Mert csak abban lehetnek biztosak, amit maguk szereznek be, ui. nincs garancia arra, hogy a más intézmények birtokolta könyveket vagy folyóiratokat rövid úton, percek alatt azonosíthassák, és az igényelt dokumentumot valamilyen formában 48 órán belül megkaphassák. E téren is van azonban fejlődés: a kutatókönyvtárakban általában van fénymásoló és telefax (ennek igénybevételét ugyan csak megkeseríti a rossz telefonhelyzet). Legújabb fejlemény az E-mail használata.

A magyar kutatókönyvtárak bekapcsolódása az európai információs integrációba minden valószínűség szerint feltételezi a *nemzeti* integráció valamilyen formáját. Ez lehet országos, szakterületi vagy konzorciumi forma. Az autarkias szemlélet lebontását a nemzeti integrációs törekvések segítik elő. Ugyannyi pénzt a kutatókönyvtárak a könyv- és folyóirat-irodalom nagyobb választékát lesznek képesek nyújtani, és az autarkias megszokások átadják helyüket az érdeken alapuló kooperációnak. Ez teszi majd lehetővé a magyar kutatókönyvtárak valószínű integrálódását az európai együttműködésbe.

* * *

Miközben a jelennel és a jövővel foglalkozom, újra vissza kell térnem a múlt tapasztalataira is. Egy ország kultúráját nem darabolják fel merev időbeli cezúrák. A történelmi múlt – tetszik vagy nem tetszik egyik-másik fejezete – tulajdonképpen oszthatatlan. Kulturálisan vannak jobb és kevésbé jó korszakok. A múlt értékei azonban mindenképpen beleépülnek a jövőbe. Köteteket tenne ki, ha felsorolnánk az évszázadok során Európát gazdagító magyar kulturális vívmányokat. E helyt – utalásként – mindenképpen az európai reneszánsz kultúra egyik legnagyobb és legismertebb alkotása, Mátyás király Corvina-könyvtára említhető.

E kulturális múltban *Batsányi János* a francia forradalom eszményeitől fellelkesülten így szólt: "Vigyázó szemetek Párizsra vessétek". Majd volt olyan időszak, amikor a hivatalos Magyarországnak Berlin, majd Moszkva lett a "modell"-je. A régióban és kis országunkban, Európa keresztútjának közepén a "vigyázó szemek" hol emerre, hol amarra kapkodták tekintetüket. Szinte csoda, hogy az értelmiség nagy része nem vált ettől bandszává. Úgy tűnik, mostanában van kialakulóban egy olyan időszak, amikor a "vigyázó szemek" nem egyik vagy másik országra, hanem Európára tekintenek. Az európai kultúrához adott hozzájárulásunk jeleként tekintem, hogy a LIBER Budapesten rendezte meg konferenciáját, ami egyben a magyar kutatókönyvtárak elismerése is.

A magyar kutatókönyvtárak egyik-másikának "európaiságát", illetőleg kulturáltságát fémjelzi az is, hogy a Kelet–Nyugat éles szembeállításának – a divergenciától a konvergenciáig terjedő – évtizedeiben is évekig fenntartották az olykor egyoldalú kiadványcsere-kapcsolatot Izraellel, Kínával, vagy akár Albániával. Ez a napi politikától való tartózkodás szerencsésebb csillagzat alatti országokban természetesnek tűnhet.

* * *

Sok-sok számmal és adattal támaszthatnám alá az eddigi eszmefuttatást a telekommunikációról, az országba érkező külföldi folyóiratokról, a már eddig is jelentős eredményeket produkáló *Információs Intra-*

struktúra Fejlesztési Programról, amely pénzügyi, technikai és általános szakmai támogatással járult hozzá a mindig is megvolt "európaiságunk"-hoz. E programot négy szerv hozta létre és finanszírozza: a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) és a Magyar Tudományos Akadémia. De ugyancsak itt kell szólnom a külföldről eddig kapott professzionális és pénzügyi támogatásról, és azokról a folyamatban lévő akciókról, amelyek a magyar tudományos kutatás, a felsőoktatás és a közgyűjtemények fejlődését irányozzák elő. Csak példaszerűen említek meg néhány ilyen kezdeményezést. Ilyen a *Volkswagen*-alapítvány, amely sok százezer márkás keretet bocsátott a vezető magyar kutatókönyvtárak könyv- és folyóirat-beszerzésének intenzifikálására. A *Soros*-alapítvány (egy magyar származású amerikai üzletember segítő vállalkozása) xeroxgépekkel és egyéb módon nyújtott támogatást. A nem európai támogatások között említem meg a *Mellon*-alapítványt. Folyamatban van egy jelentős világbanki konstrukció a felsőoktatás és a közgyűjtemények fejlesztésére. És az említettekben túl is még lehetne sorolni azokat a támogatásokat és hiteleket, amelyek hozzásegíthetik a magyar kutatókönyvtárakat az európai kultúra fejlődésében való mind hatékonyabb közreműködéshez.

* * *

A kultúrát és a korszerű gazdaságot nem lehet különválasztani. Ismeretesek *Machlup*nak [2] vagy *Daniel Bell*nek [3] erre vonatkozó kutatásai. Nyilvánvaló, hogy esetünkben nem egyszerűen a kultúra ápolásáról, hanem végső soron gazdaságfejlesztésről van szó. Témánkkal kapcsolatban két összefüggést említek. Az egyik: a kelet-közép-európai régió átalakulásának egyik tünete, hogy a kultúra finanszírozását a kormányok már nem tartják (vagy nem tudják tartani) elsőrendű feladatuknak, és erősen csökkentik támogatását, a piac pedig még nem képes átvenni ezt a funkciót. A szakirodalmi információ tekintetében az iparból és a kereskedelemről hiányzik még a kellő információigényesség. Bizonyos mértékű vákuum keletkezhet ily módon. Ez a jelenség Magyarországot sem kerüli el. Alapítványok, egyes kormányzati programok (mint a korábban említett IIF program), a kutatókönyvtárak nagyobb hatékonyságára irányuló törekvései valamilyen mértékben ugyan ellensúlyozhatják a finanszírozásban mutatkozó nehézségeket, ám jelentős *kormányzati* támogatás nélkül még jó néhány évig a kultúra, és benne a kutatókönyvtárak helyzete mind nehezebbnek ígérkezik.

A másik összefüggés: a régió országaiban a fejlett nyugati országokhoz képest meglehetősen lemaradás a kutatási feltételekben (pl. anyagok, műszerezettség). A kutatók bérezése is milyen alatta marad a fejlett országok bérszínvonalának, és mindez gazdasági migrációra (vagy emigrációra) készítheti őket. Ha e

két tényezőhöz társulva még az információellátás is csökken, tehát *ha a kutatók még azt sem tudhatják, hogy mit is csinálhatnának, ha meglenne hozzá a lehetőségük*, ez súlyos helyzetet teremthet.

Ily módon a kutatókönyvtárak finanszírozása és kezelése a régióban *értelmiségpolitikai* tényező, *stabilizáló* faktor, és messzemenően befolyásolja egy-egy ország gazdasági és műszaki fejlődését [4]. A kutatókönyvtárak helyzetét és perspektíváját úgy gondolom, ebben az összefüggésben lehet reálisan ábrázolni.

Vannak e tekintetben biztató kezdeményezések, mint amilyen az Európa Tanácsé [5].

A biztató kezdeményezések sorába tartozik az a vizsgálat is, amelyben 1990–91-ben angol és amerikai szakértők elemezték a dokumentumforgalmazás kérdéseit a Művelődési és Közoktatási Minisztérium megbízásából [6]. Ugyanebbe a sorba tartozik a magyar kormány *Tudománypolitikai Bizottságának* indíttatása a szakirodalmi információpolitika kérdésének napirendre tűzéséről.

Ugyancsak itt említhető a kutatókönyvtárak egy részének *vállalkozási* kedve. Évekkel ezelőtt már elkezdtek néhányan az információ egy bizonyos részét áruként kezelni, mindenekeelőtt az SDI-szolgáltatásokat. A vevőkör elsősorban a kutatás és fejlesztés szférájából került ki. A társadalomtudományokban ez az "információs ipar"-szerű tevékenység a fizetőképes kereslet hiányában természetesen nem volt annyira intenzív. De azért akadtak ilyen szolgáltatások is, pl. a Parlament, a Közgazdaságtudományi Egyetem vagy a Statisztikai Hivatal könyvtárában. Valószínűsíthető, hogy hazánkban is meg fognak jelenni – különösen a gazdaság, az innováció, a technológiai fejlesztés és a kereskedelem terén – az "information broker"-ek. Ezek a kutatókönyvtárak szolgáltatásait minden bizonnyal nagyobb mértékben veszik majd igénybe, és ezáltal ezek a könyvtárak "keresőképesebbek" lesznek.

• • •

A jövőt illetően az információellátásban is szelektív fejlesztésnek kell bekövetkeznie. A kis Magyarország nem képes működtetni túl sok olyan intézményt, amely közvetlenül alkalmas lenne akár a primer, akár a szekunder információ feldolgozására.

Van azonban már most is olyan területe a kutatókönyvtárak munkájának, amelyen a nemzetközi tudományos közösség Magyarországot az élvonalba sorolja. Ilyen az MTA Könyvtárának keretében évek óta működő, a Science Citation Index mágnesszalagjaira és szolgáltatásaira épülő *tudományelemzési*

(scientometria) és *bibliometriai* kutatás, amelyet szerződéses alapon külföldi tudománypolitikai szervezetek is igénybe vesznek (pl. az NSZK-ból, Spanyolországból).

Akadnak tehát biztató jelek arra nézve, hogy a magyar kutatókönyvtárak a jövőben még intenzívebben és közvetlenebbül járulhatnak hozzá az európai kultúrához.

Mivel is fejezhetném be az Amerika felfedezésének 500. évfordulójával egybeeső LIBER-konferenciái előadásomat, mint egy *Kolumbuszról* szóló történettel vagy inkább hipotézissel. A fáma az európai kutatókönyvtárakkal függ össze. Madariaga spanyol filozófus 1940-ben közreadott Kolumbusz-életrajzában szerepel az a feltételezés, miszerint Amerika felfedezése annak volt köszönhető, hogy a lisszaboni királyi könyvtárban Kolumbusz titokban lemásolta *Toscanelli* olasz asztronómus levelét és térképét "a nyugati útról".

Hiszem, hogy a LIBER-hez tartozó kutatókönyvtárakban, köztük a magyarokban is, sok-sok olyan érdekes nyomtatott és kéziratos dokumentum található, amely a ma és a jövő kutatóját, ha nem is kolumbuszi léptékű felfedezéssel, de a társadalom fejlődését szolgáló sokirányú ötlettel és eligazítással kecsegteti. És ehhez ma már nem szükséges a "titokban másolás", hiszen minden könyvtárban ott a "nyilvános xerox".

Noha a címben megadott témához nem kötöttem szorosan, mégis reménykedem abban, hogy a magyar kutatókönyvtárak európaiságának folyamatosságát és ennek intenzifikálásának feltételeit sikerült valamennyire bemutatnom.

Jegyzetek

- [1] A szóban forgó szakemberek: *Lázár Péter* (az OMIKK-ból) az UNESCO-ban (Párizs) osztályvezetőként, *Vincze Ibolya* (OMIKK) az UNIDO-ban (Bécs), *Rózsa György* (MTA Könyvtára) igazgatóként az ENSZ genfi könyvtárában (a volt Népszövetségi Könyvtárban) és *Balázs Sándor* (OMIKK) a FID-ben (Hága). Az előadásban ez a névsor nem hangzott el.
- [2] *The production and distribution of knowledge in US.* Princeton, 1962.
- [3] *The coming of post-industrial society.* New York, 1973.
- [4] Erre vonatkozólag lásd a szerző cikkét a *Valóság* 1992. évi 6. számában.
- [5] *Report on the preservation of libraries and scientific archives in the countries of Central and Eastern Europe.* Council of Europe Parliamentary Assembly. 20. Jan. 1991. Doc. 6545.
- [6] *Hungary book sector study.* Summary Report, May 1991. 76 p.